

The Architecture of Wise Interaction Between Spouses: A Qualitative Content Analysis of Underlying Factors from the Perspective of the Holy Qur'an with Emphasis on Tafsir al-Mizan

Samira GhorbanKhani¹

1. Senior Family Consultant, Abdolazim Hassani Institute of Higher and Specialized Education, Tehran, Iran.
jadehbarani88@yahoo.com

Received: 2025/12/31; Accepted 2026/02/07

Extended Abstract

Introduction and Objectives: The family, as a foundational institution, plays a central role in providing tranquility and supporting human development. The quality of spousal interactions constitutes a decisive factor in the stability of this institution. Wise interaction represents an elevated level of relational engagement, one that transcends emotional reactivity and is grounded in conscious decision-making and rational deliberation.

Although psychological studies have conceptualized wisdom as an individual trait associated with outcomes such as resilience and life satisfaction, and domestic religious research has explored its conceptual dimensions within primary Islamic sources, there remains a notable research gap in two areas:

- (1) The lack of theorization regarding relational and interactional patterns of wise conduct within the dynamic context of marital life; and
- (2) The gap between prevailing psychological theories and the deeply value-oriented and ontological foundations necessary for attributing meaning to interpersonal interactions.

Drawing upon authoritative religious sources, this study seeks to bridge this gap. Its pri-

mary purpose is to identify and construct a coherent conceptual architecture of the fundamental components and underlying factors that facilitate wise interaction between spouses from the perspective of the Holy Qur'an, with emphasis on Tafsir al-Mizan. These components are explored not as isolated elements but as a dynamic and interconnected network. The central research questions revolve around identifying these underlying components and explicating the overarching conceptual architecture that governs their relationships and integrative mechanisms within a holistic framework.

Method: This study employed a qualitative approach using inductive qualitative content analysis to identify and interpret the underlying components of wise interaction between couples from the Qur'anic perspective. The data source consisted of Qur'anic verses accompanied by their corresponding commentaries in Tafsir al-Mizan. Sampling was conducted purposively using the criterion of maximum variation (in terms of surahs and thematic diversity), followed by screening based on direct relevance to the research questions and interpretive richness. Ultimately, 27 verses along with their full exegesis were selected as the final sample.

The unit of analysis was defined as each verse together with its relevant commentary in al-Mizan. Data analysis proceeded through four stages: open coding, focused coding, axial coding, and selective coding. This process began with approximately 150 initial codes and was progressively refined into four central themes (underlying components).

To ensure the validity of the extracted model, expert validation was conducted. A researcher designed questionnaire, including methodological details and extracted components supported by Qur'anic and exegetical evidence, was reviewed by nine experts in Qur'anic sciences, Islamic psychology, and family counseling. Their assessments, based on the Content Validity Index (CVI) and Content Validity Ratio (CVR), demonstrated strong agreement and statistical confirmation of the content validity and structural necessity of the four identified components, thereby establishing the conceptual reliability of the final model.

Findings: Qualitative analysis led to the identification of four key and interrelated components as the underlying factors enabling wise interaction between spouses from the perspective of the Qur'an and Tafsir al-Mizan:

1. Self-regulation: The foundational capability to manage emotions and impulses.
2. Self-relationship awareness: Deep understanding of oneself and one's role within the relationship.

3. Economic security: Stability and rational management of livelihood and financial resources.

4. Future-oriented prudence: Joint planning and foresight for shared life goals.

These components are not conceptualized as direct interactional behaviors but rather as psychological-structural prerequisites that create the conditions necessary for informed and rational relational exchanges. They collectively form a coherent enabling architecture in which each component dynamically and reciprocally strengthens the others. For instance, self-regulation facilitates relational awareness; relational awareness enhances financial management; and financial stability supports future-oriented planning.

This dynamic network constitutes the essential foundation for the emergence of process-level elements of wise interaction—such as collaborative decision-making or constructive conflict management. In the absence of this foundational network, positive interactions are either unlikely to occur or will lack the stability and quality required for sustainable marital functioning.

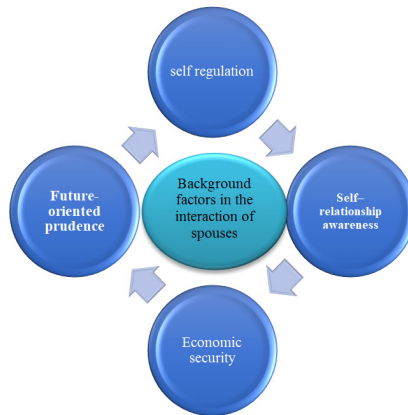

Figure 1: Conceptual model of contextual components in the intelligent interaction of spouses.

Discussion and Conclusion: The findings of this study identify four components—self-regulation, self-relationship awareness, economic security, and future-oriented prudence—as an integrated architecture that underpins wise interaction between spouses from the perspective of the Qur’anic framework. When these results are compared with current knowledge in social and psychological sciences, there is a clear alignment at the functional level—such as emotion regulation and financial stress management—while

notable differences emerge at the foundational level, highlighting the developmental progression of these components.

The Qur'anic-Tafsir perspective transcends the realm of merely skill-based competencies, endowing these components with deep semiotic, ethical, and ontological significance. Accordingly, self-regulation is elevated to a moral virtue, and future-oriented prudence is subsumed within the concept of responsible piety (takwa). This framework redefines marital relationships not just as psychological phenomena but as ethical-rational institutions, transforming the family into a domain where practical relational wisdom is practiced and cultivated.

Within this model, the identified components serve the realization of the relationship's ultimate ideals—sakinah (tranquility), maddah (affection), and rahmah (mercy)—by acting as foundational precursors that enable the unfolding of virtuous and meaningful interactions. The study marks an initial but significant step in re-examining religious texts through an interdisciplinary lens, which has the potential to inspire future quantitative, comparative, and intervention-based research.

Overall, the proposed model demonstrates how simultaneous attention to the psychological-structural (context) and value-semantic (direction) dimensions can foster a sustainable and growth-promoting bond—one that responds to terrestrial needs while aspiring toward celestial ideals.

Acknowledgments: The author sincerely appreciates the valuable efforts of esteemed scholars who meticulously and patiently contributed to the qualitative evaluation of this research. Their insightful comments and constructive guidance played a pivotal role in enhancing the final quality of this article.

Conflict of Interest: The author declares that there are no conflicts of interest related to this study.

Keywords: Wise Interaction, Underlying Factors, Spouses, Holy Qur'an, Tafsir Al-Mizan, Qualitative Content Analysis.

Cite this article: GhorbanKhani, Samira (2026), The Architecture of Wise Interaction Between Spouses: A Qualitative Content Analysis of Underlying Factors from the Perspective of the Holy Qur'an with Emphasis on Tafsir al-Mizan, *Journal of Studies in Islam and Psychology*, 2(3), 103-134.

معماری تعامل خردورزانه زوجین: تحلیل محتوای کیفی عوامل زمینه‌ای از دیدگاه قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان

سمیرا قربانخانی¹

۱. مشاور ارشد خانواده، مؤسسه آموزش عالی و تخصصی عبدالعظیم حسنی، تهران، ایران.

jadehbarani88@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۸

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: خانواده به‌عنوان نهادی بنیادین، کارکردی محوری در تأمین سکونت و رشد انسان دارد. کیفیت تعامل زوجین، عاملی تعیین‌کننده در پایداری این نهاد است. «تعامل خردورزانه» به‌عنوان سطحی متعالی از ارتباط، فراتر از واکنش‌های هیجانی و مبتنی بر تصمیم‌گیری آگاهانه و تدبیر عقلانی است. اگرچه مطالعات روان‌شناختی، خرد را به‌مثابه صفتی فردی با پیامدهایی چون تاب‌آوری و رضایت از زندگی بررسی کرده و پژوهش‌های دینی داخلی نیز مؤلفه‌های مفهومی خرد را در متون اصیل واکاوی کرده‌اند، اما خلأ پژوهشی آشکاری در دو حوزه وجود دارد: الف) غفلت از تبیین الگوهای رابطه‌ای و تعاملی خردورزی در بافت پویای زندگی زناشویی و ب) فاصله نظریه‌های روان‌شناختی رایج از مبانی ارزش‌محور و هستی‌شناختی عمیق برای معنا بخشیدن به تعاملات. این پژوهش با تکیه بر سرچشمه‌های اصیل دینی درصدد پرکردن این شکاف است. هدف اصلی آن، کشف و صورت‌بندی یک «معماری مفهومی» منسجم از مؤلفه‌های بنیادین و عوامل

زمینه‌ساز تعامل خردورزانه بین زوجین از دیدگاه قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان است. مؤلفه‌ها نه به صورت فهرستی مجزا، بلکه در قالب شبکه‌ای پویا و درهم‌تنیده شناسایی خواهند شد. پرسش‌های محوری حول دو محور می‌چرخند: ۱. شناسایی این مؤلفه‌های زمینه‌ساز و ۲. تبیین معماری مفهومی حاکم بر روابط و سازوکارهای پیونددهنده آنها در یک الگوی کل‌نگر.

روش: این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی استقرائی انجام شد تا مؤلفه‌های زمینه‌ساز تعامل خردورزانه زوجین از دیدگاه قرآن کریم کشف و تبیین شود. منبع داده‌ها، آیات قرآن کریم به همراه تفسیر مرتبط هر آیه در تفسیر المیزان بود. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و با معیار «حداکثر تنوع» (از نظر سوره و موضوع) و سپس غربالگری براساس ارتباط مستقیم با پرسش پژوهش و غنای محتوای تفسیری انجام شد؛ درنهایت ۲۷ آیه به همراه تفسیر کامل آنها به‌عنوان نمونه نهایی پژوهش انتخاب شد. واحد تحلیل «یک آیه به همراه تفسیر مرتبط آن در المیزان» تعریف شد. فرایند تحلیل داده‌ها در چهار مرحله کدگذاری باز، متمرکز، محوری و انتخابی انجام گرفت که از حدود ۱۵۰ کد اولیه آغاز و درنهایت به چهار مضمون اصلی (مؤلفه‌های زمینه‌ساز) انجامید. برای اعتباربخشی الگوی استخراج‌شده از روش اعتبارسنجی مبتنی بر نظر خبرگان استفاده شد. پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته شامل فرایند روش‌شناختی و مؤلفه‌های استخراج‌شده با مستندات قرآنی و تفسیری در اختیار نه نفر از صاحب‌نظران علوم قرآن، روان‌شناسی اسلامی و مشاوره خانواده قرار گرفت. ارزیابی آنان براساس شاخص‌های روایی محتوا (CVI) و ضرورت (CVR)، بیانگر توافق بالا و آماری بر اعتبار محتوایی و ضرورت ساختاری چهار مؤلفه شناسایی‌شده بود که پایایی مفهومی الگوی نهایی را تأیید می‌کند.

یافته‌ها: تحلیل کیفی داده‌ها به استخراج چهار مؤلفه کلیدی و درهم‌تنیده به‌عنوان عوامل زمینه‌ساز تعامل خردورزانه زوجین از دیدگاه قرآن کریم و تفسیر المیزان انجامید:

۱. خودتنظیمی: توانمندی بنیادین در مدیریت هیجانات و تکانش‌ها؛

۲. خویش-رابطه‌آگاهی: شناخت عمیق از خود و نقش خود در رابطه؛

۳. امنیت اقتصادی: ثبات و مدیریت عقلانی معیشت و منابع مالی؛

۴. تدبیر آینده‌نگر: برنامه‌ریزی و دوراندیشی برای آینده مشترک.

نوع مقاله: پژوهشی

این مؤلفه‌ها نه به‌عنوان «تعامل» مستقیم، بلکه به‌عنوان پیش‌نیازها و بستری روان‌شناختی-ساختاری تعریف می‌شوند که امکان وقوع تعاملات سنجیده و عقلانی را فراهم می‌کنند. آنها یک «معماری منسجم زمینه‌ساز» را تشکیل می‌دهند که در آن، مؤلفه‌ها در یک چرخه پویا و خودتقویت‌کننده بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند (برای مثال خودتنظیمی بستر آگاهی رابطه‌ای را فراهم می‌سازد که این آگاهی، مدیریت مالی و سپس تدبیر آینده‌نگر را تسهیل می‌کند) (شکل ۱)، این شبکه زمینه‌ای شرط لازم برای ظهور مؤلفه‌های فرایندی تعامل خردورزانه (مانند تصمیم‌گیری مشارکتی یا مدیریت تعارض سازنده) است. در غیاب این بستر، تعاملات مثبت یا محقق نمی‌شوند یا ثبات و کیفیت لازم را ندارند.

شکل ۱. مدل مفهومی مؤلفه‌های زمینه‌ای در تعامل خردورزانه همسران

بحث و نتیجه‌گیری: یافته‌های این پژوهش، چهار مؤلفه خودتنظیمی، خوبش-رابطه آگاهی، امنیت اقتصادی و تدبیر آینده‌نگر را به‌عنوان معماری یکپارچه زمینه‌ساز تعامل خردورزانه زوجین از دیدگاه قرآن کریم معرفی می‌کند. تطبیق این یافته‌ها با دانش روان‌شناسی-اجتماعی معاصر، همسویی در سطح کارکرد (مانند نقش تنظیم هیجان، مدیریت استرس مالی) و تکامل در سطح مبانی را نشان می‌دهد. دیدگاه قرآنی-تفسیری، این مؤلفه‌ها را از حیثه مهارت‌های محض فراتر می‌برد و به آنها عمق معناشناختی، اخلاقی و غایت‌شناختی می‌بخشد؛ به طوری که خودتنظیمی به یک فضیلت اخلاقی و آینده‌نگری به بخشی از تقوای مسئولانه تبدیل می‌شود. این چارچوب، رابطه زناشویی را نه صرفاً به‌عنوان یک پدیده روان‌شناختی، بلکه به‌مثابه یک «نهاد اخلاقی - عقلانی»

نوع مقاله: پژوهشی

بازتعریف می‌کند که خانواده را به محل تمرین «خرد عملی رابطه‌ای» بدل می‌سازد. در این الگو، مؤلفه‌های استخراج‌شده در خدمت تحقق آرمان‌های متعالی رابطه - سکینه، مودت و رحمت - قرار می‌گیرند. این مطالعه گامی مقدماتی در بازخوانی بین‌رشته‌ای متون دینی است و می‌تواند الهام‌بخش پژوهش‌های آتی کمی، تطبیقی و مداخله‌ای باشد. درمجموع الگوی پیشنهادی نشان می‌دهد که چگونه توجه همزمان به بُعد روان‌شناختی-ساختاری (زمینه) و بُعد ارزشی-معنایی (جهت) می‌تواند پیوندی پایدار و رشددهنده را شکل دهد که هم به نیازهای زمینی پاسخ گوید و هم معطوف به آرمان‌های آسمانی باشد.

تقدیر و تشکر: نگارنده از زحمات ارزشمند اساتید محترمی که با دقت و حوصله، ارزیابی کیفی این پژوهش را برعهده داشتند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند؛ بدیهی است نظرات دقیق و راهنمایی‌های سازنده ایشان، نقش بسزایی در ارتقای کیفیت نهایی مقاله داشت.

تعارض منافع: نویسنده اعلام می‌دارد هیچ‌گونه تعارض منافی در این مقاله وجود ندارد. **واژگان کلیدی:** تعامل خردورزانه، عوامل زمینه‌ساز، زوجین، قرآن کریم، تفسیر المیزان، تحلیل محتوای کیفی.

استناد: قربانخانی، سمیرا (۱۴۰۵). معماری تعامل خردورزانه زوجین: تحلیل محتوای کیفی عوامل زمینه‌ای از دیدگاه قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان. مجله اسلام و روان‌شناسی خانواده ۲(۳)، ۱۰۳-۱۳۴.

مقدمه

خانواده به‌عنوان اصیل‌ترین نهاد اجتماعی، نقشی بنیادین در تأمین آرامش روانی و فراهم‌سازی بستر رشد اخلاقی و معنوی انسان ایفا می‌کند؛ چنان‌که قرآن کریم، «سکونت»، «مودت» و «رحمت» را غایت پیوند زناشویی معرفی می‌کند.^۱ در این میان، کیفیت تعامل همسران یکی از تعیین‌کننده‌ترین عوامل در پایداری خانواده، سلامت روان زوجین و پیامدهای فردی و اجتماعی آن به‌شمار می‌رود. تعاملات زوجین نه تنها بر رضایت زناشویی و انسجام رابطه اثر می‌گذارند، بلکه در شکل‌دهی به الگوهای رفتاری، عاطفی و شناختی نسل آینده نیز نقش‌آفرین هستند؛ از این‌رو پرداختن به سطوح متعالی تعامل، به‌ویژه تعامل مبتنی بر خردورزی، اهمیتی دوچندان می‌یابد. «تعامل خردورزانه»^۲ به‌مثابه سطحی پیشرفته از ارتباط زناشویی، فراتر از واکنش‌های هیجانی و الگوهای رفتاری روزمره قرار می‌گیرد و بر تصمیم‌گیری آگاهانه، تدبیر عقلانی و مدیریت سنجیده موقعیت‌های پیچیده استوار است. این نوع تعامل، ساختاری چندبُعدی دارد که از توانمندی‌های شناختی، مهارت‌های تنظیم هیجان، قدرت داوری در شرایط تعارض‌آمیز و جهت‌گیری‌های ارزش‌مدار تشکیل می‌شود و پیامدهای خود را در قالب رفتارهای سازنده، افزایش رضایت زناشویی و ثبات رابطه آشکار می‌سازد (استادینگر، اسمیت و بالتز،^۳ ۱۹۹۴)؛ با این حال فشارهای زندگی مشترک، تعارض‌های حل‌نشده و محدودیت‌های شناختی و هیجانی، تحقق این سطح از تعامل را با چالش روبه‌رو می‌سازد و ضرورت شناسایی عوامل زمینه‌ساز آن را برجسته می‌کند.

مفهوم «خرد» و «خردورزی» که ریشه در سنت‌های فلسفی و دینی دارد، از دهه‌های پایانی سده بیستم به‌طور جدی وارد حوزه روان‌شناسی شده و به‌عنوان سازه‌ای پیچیده متشکل از مؤلفه‌های شناختی، عاطفی و تأملی مفهوم‌پردازی شده است (اریکسون،^۴ ۱۹۶۴؛ بیات، ۱۳۹۹). مطالعات تجربی، خرد را با معیارهایی چون دانش تخصصی برای حل مسائل زندگی، آگاهی از محدودیت‌های شناخت و جهت‌گیری به‌سود جمعی سنجیده‌اند (استادینگر و گلوک،^۵ ۲۰۱۱؛ براون و رایان،^۶ ۲۰۰۳) و کاربردهای

۱. «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (روم، ۲۱).

۲. Intelligent interaction

۳. Staudinger & Smith & Baltes

۴. Erikson

۵. Yong

۶. Brown & Ryan

آن را در حوزه‌هایی مانند افزایش تاب‌آوری (گیلمور،^۱ ۲۰۱۴)، سلامت روان (بنجن، میکس و جست،^۲ ۲۰۱۳)، رضایت از زندگی (آردلت،^۳ ۱۹۹۷) و حتی زوج‌درمانی (اسکرت،^۴ ۲۰۱۶) بررسی کرده‌اند. در حوزه داخلی نیز پژوهش‌هایی به مفهوم‌شناسی، آموزش و سنجش خرد پرداخته‌اند (اسعدی و همکاران، ۱۳۹۲؛ ملک‌محمدی و همکاران، ۱۳۹۶؛ چراغی و همکاران، ۱۳۹۴). با وجود این غنای نظری، یک خلأ محسوس در این ادبیات به چشم می‌خورد: تمرکز غالب این پژوهش‌ها بر خرد به‌مثابه یک صفت یا توانمندی فردی است و کمتر به تبیین الگوهای تعاملی و رابطه‌ای خردورزی، به‌ویژه در بافت پیچیده و پویای زندگی زناشویی پرداخته‌اند. از سوی دیگر در حوزه مطالعات اسلامی، پژوهش‌های ارزشمندی به واکاوی مفهوم خرد و مترادف‌های آن مانند عقل، حکمت و بصیرت در متون دینی همت گمارده‌اند. این مطالعات، مؤلفه‌های اخلاقی، شناختی و عملی خرد را از منابعی چون نهج‌البلاغه، قرآن و احادیث استخراج کرده‌اند (کردنوقابی و همکاران، ۱۳۹۴؛ موسوی، ۱۳۹۷؛ محمدی‌ری‌شهری و مسعودی، ۱۳۸۷؛ بیات و همکاران، ۱۴۰۱)؛ با این حال، این دسته از تحقیقات عمدتاً در سطح توصیف مفاهیم و ویژگی‌های فرد خردمند متوقف مانده و از تبیین الگویی نظام‌مند (معماری) برای کاربست این مفاهیم در تعاملات دوسویه، به‌ویژه تعامل زناشویی غفلت ورزیده‌اند. پژوهش‌هایی نیز که به رابطه خردورزی با متغیرهایی مانند اعتقادات دینی یا سبک‌های هویت پرداخته‌اند (مانند کردنوقابی و نبی‌زاده، ۱۳۹۶)، گرچه سودمند هستند؛ اما همچنان نگاهی فردمحور داشته و بُعد ارتباطی و زمینه‌ای خردورزی را به حاشیه برده‌اند.

در حوزه روان‌شناسی خانواده، مطالعاتی مانند پژوهش‌های گاتمن^۵ (۱۹۹۴) الگوهای تعاملی مؤثر بر رضایت زناشویی (مانند گفتگوی احترام‌آمیز، تنظیم هیجان) را شناسایی کرده‌اند. اما این نظریه‌ها عمدتاً در بافت فرهنگی غربی شکل گرفته و از مبانی ارزشی و جهان‌بینانه عمیق‌تری فاصله دارند که می‌تواند به تعاملات معنا و جهت ببخشد؛ بنابراین یک شکاف پژوهشی دوگانه آشکار می‌شود: از یک سو مطالعات دینی از تحلیل عملی و تعاملی خردورزی باز مانده‌اند و از سوی دیگر مطالعات روان‌شناختی

-
1. Gilmore
 2. Bangen, Meeks & Jeste
 3. Ardel
 4. Scarratt
 5. Gottman

رایج از غنای مبانی هستی‌شناختی و ارزش‌محور برای تکمیل فهم خود بی‌بهره‌اند. از این رو پژوهش حاضر درصدد است تا با تکیه بر سرچشمه‌های اصیل دینی، گامی فراتر نهاده، و الگویی نظام‌مند از عوامل زمینه‌ساز تعامل را استخراج و تبیین کند. هدف اصلی، کشف و صورت‌بندی یک معماری مفهومی منسجم از مؤلفه‌های بنیادینی است که بستر تعامل خردورزانه بین زوجین را فراهم می‌سازد و ریشه در آیات قرآن کریم دارد. در این فرایند، مؤلفه‌های زمینه‌ای نه به صورت فهرستی مجزا، بلکه در قالب شبکه‌ای پویا و درهم‌تنیده شناسایی و روابط میان آنها آشکار خواهد شد. در پرتو این چارچوب، پرسش محوری پژوهش حول دو محور شکل می‌گیرد: الف) شناسایی مؤلفه‌های زمینه‌ساز تعامل خردورزانه میان همسران از منظر قرآن کریم و ب) تبیین معماری مفهومی حاکم بر روابط و سازوکارهای پیونددهنده این مؤلفه‌ها در یک الگوی کل‌نگر.

روش پژوهش

این مطالعه با رویکرد کیفی و با هدف کشف و تبیین مؤلفه‌های زمینه‌ساز تعامل خردورزانه زوجین انجام شد. برای دستیابی به این هدف از روش تحلیل محتوای کیفی اسقرایی^۱ استفاده شد. این روش به دلیل تمرکز بر استخراج نظام‌مند مضامین و الگوها از درون داده‌های متنی، بدون تحمیل چارچوب‌های از پیش تعیین‌شده ابزار مناسبی برای واکاوی مفهومی آیات قرآن کریم و تفسیر المیزان به شمار می‌رود (سیه و شانون،^۲ ۲۰۰۵).

جامعه و نمونه پژوهش

جامعه آماری پژوهش شامل تمامی آیات قرآن کریم بود. جامعه متنی (داده‌ای) پژوهش مشتمل بر این آیات به همراه تفسیر مرتبط هر آیه در تفسیر المیزان بود. نمونه‌گیری به شیوه هدفمند و با حداکثر تنوع (از نظر سوره و موضوع) انجام شد. واحد تحلیل «یک آیه به همراه تفسیر مرتبط آن در المیزان» در نظر گرفته شد. فرایند نمونه‌گیری در دو مرحله صورت پذیرفت:

-
1. Inductive qualitative content analysis
 2. Hsieh & Shannon

۱. شناسایی اولیه: با جستجوی کلیدواژه‌های مرتبط با دو حوزه «خرد» (عقل، لب، نُهی، بصیرت، علم، قلب، فکر، نظر، حِجر، حکمت، فهم، حلم) و «روابط زناشویی» (زوج، نساء، مودت، رحمت، سکون، لباس) ۱۶۰ آیه به‌عنوان جامعه اولیه پژوهش شناسایی و استخراج شد.
۲. غربالگری: برای تمرکز بر غنی‌ترین و مرتبط‌ترین داده‌ها، آیات براساس دو معیار غربال شدند: الف) ارتباط مستقیم و صریح با پرسش پژوهش و ب) داشتن محتوای تفسیری غنی در میزان که به ابعاد رابطه‌ای و اخلاقی آیه بپردازد. در نتیجه این فرایند، ۲۷ آیه به همراه تفسیر کامل آنها به‌عنوان نمونه نهایی پژوهش انتخاب شد.

ابزار و فرایند گردآوری داده‌ها

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها، فیش‌برداری ساختاریافته از متن قرآن کریم (ترجمه و آیه) و تفسیر المیزان بود. برای هر واحد تحلیل، بخش‌های مرتبط تفسیر که به تحلیل رابطه زناشویی، حقوق متقابل، اخلاق ارتباطی، مدیریت تعارض و یا مفهوم خرد می‌پرداخت، استخراج و ثبت می‌شد.

فرایند تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها^۱ در چهار مرحله متوالی انجام شد:

۱. کدگذاری باز: شناسایی مفاهیم و الگوهای اولیه در داده‌ها (استخراج ۱۵۰ کد اولیه)؛
۲. کدگذاری متمرکز: دسته‌بندی مفاهیم مشابه و شناسایی روابط بین آنها (تقلیل کدهای باز به ۹۵ کد متمرکز)؛
۳. کدگذاری محوری: استخراج مؤلفه‌های کلیدی مرتبط با تعامل خردورزانه (تقلیل کدهای متمرکز به ۳۲ کد)؛
۴. کدگذاری انتخابی: نهایی‌سازی ساختار مفهومی و طراحی الگوی کلی (استخراج چهار مضمون اصلی تعامل خردورزانه زوجین در قالب مؤلفه‌های زمینه‌ساز).

۱. این مطالعه از الگوی کدگذاری که معمولاً با نظریه داده‌بنیاد مرتبط است، به‌عنوان چارچوبی روشمند برای تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرائی استفاده کرده است. کارشناسان روش‌شناسی کیفی از جمله محمدپور تأکید دارند که این مدل در کشف مفاهیم بنیادین و ساخت‌یابی نظام‌مند داده‌های متنی در سایر روش‌های کیفی نیز مجاز است (محمدپور، ۱۳۹۸، ص ۴۲۹).

اعتباربخشی

به منظور تعیین اعتبار محتوایی (روایی) مؤلفه‌های زمینه‌ساز استخراج‌شده (خودتنظیمی، خویش - رابطه‌آگاهی، امنیت اقتصادی و تدبیر آینده‌نگر) و اطمینان از انطباق آنها با مبانی قرآنی - تفسیری و جایگاه ساختاری‌شان در الگوی نهایی از روش اعتبارسنجی مبتنی بر نظر خبرگان بهره گرفته شد؛ بر این اساس پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته طراحی گردید که در بخش مقدماتی آن، فرایند روش‌شناختی تحقیق (شامل جامعه داده‌ها، روش تحلیل محتوای کیفی استقرائی و مراحل چهارگانه کدگذاری) و در بخش اصلی، هریک از چهار مؤلفه به همراه مستندات قرآنی، تفاسیر مرتبط از المیزان و تحلیل مفهومی استنتاج‌شده به تفصیل ارائه شد. این پرسشنامه در اختیار ۸ نفر از صاحب‌نظران حوزه‌های تلفیقی مرتبط (علوم قرآن و حدیث، روان‌شناسی با گرایش اسلامی و مشاوره خانواده) قرار گرفت. خبرگان براساس دو شاخص کمی پذیرفته‌شده، مؤلفه‌ها را ارزیابی کردند: ۱. شاخص روایی محتوا (CVI)^۱ برای سنجش میزان مرتبط بودن، وضوح و سادگی هر مؤلفه با استفاده از مقیاس لیکرت چهاردرجه‌ای و ۲. نسبت روایی محتوا (CVR)^۲ براساس فرمول لاوشه^۳ برای سنجش ضرورت حضور هر مؤلفه در الگوی نهایی با استفاده از مقیاس لیکرت سه‌درجه‌ای. نتایج محاسبات (جداول ۱ و ۲) گویای آن بود که تمامی مؤلفه‌ها مقادیر CVI بالاتر از ۰.۷۸ و CVR بالاتر از ۰.۵۶ (مقدار بحرانی برای ۸ ارزیاب) را به دست آوردند. این نتایج بیانگر توافق بالا و آماری خبرگان بر اعتبار محتوایی و ضرورت ساختاری چهار مؤلفه شناسایی‌شده به‌عنوان ارکان معماری زمینه‌ساز تعامل خردورزانه زوجین از منظر قرآن کریم است و پایایی مفهومی الگوی پیشنهادی را تأیید می‌کند.

1. Content Validity Index
2. Content Validity Ratio
3. Lawshe

جدول ۱. شاخص روایی محتوایی مؤلفه‌های زمینه‌ساز

وضعیت	CVI	تعداد کارشناسان مخالف		تعداد کارشناسان موافق		مؤلفه‌ها	ردیف
		غیر مرتبط	کم مرتبط	مرتبط	بسیار مرتبط		
مؤلفه‌های زمینه‌ساز در تعامل خردورزانه همسران							
تأیید	۰/۸۸	-	۱	۳	۵	خودتنظیمی	۱
تأیید	۱	-	-	۵	۴	خوبش- رابطه آگاهی	۲
تأیید	۱	-	-	۴	۵	امنیت اقتصادی	۳
تأیید	۱	-	-	۲	۷	تدبیر آینده‌نگر	۴

جدول ۲. نسبت روایی محتوایی مؤلفه‌های زمینه‌ای

وضعیت	CVR	تعداد کارشناسان مخالف		تعداد کارشناسان موافق		مؤلفه‌ها	ردیف
		غیر ضروری	غیر ضروری ولی مفید	ضروری	ضروری		
مؤلفه‌های زمینه‌ساز در تعامل خردورزانه همسران							
تأیید	۰/۷۸	-	۱	۸	۸	خودتنظیمی	۱
تأیید	۱	-	-	-	۹	خوبش-رابطه آگاهی	۲
تأیید	۱	-	-	-	۹	امنیت اقتصادی	۳
تأیید	۱	-	-	-	۹	تدبیر آینده‌نگری	۴

یافته‌ها

تحلیل محتوای کیفی آیات قرآن کریم و تفسیر المیزان، مؤلفه‌های کلیدی شکل‌دهنده بستر تعامل خردورزانه زوجین را آشکار ساخت. این مؤلفه‌ها که در قالب یک سازه یکپارچه و پویا عمل می‌کنند، عبارت‌اند از خودتنظیمی، خوبش-رابطه آگاهی، امنیت اقتصادی و تدبیر آینده‌نگر (شکل ۱). این چهار عنصر، نه به‌عنوان اجزای مجزا بلکه به‌مثابه یک معماری منسجم زمینه‌ساز در نظر گرفته می‌شوند که در تعاملی چرخه‌ای و خودتقویت‌کننده، فضای لازم برای ظهور کنش‌های عقلانی در رابطه زناشویی را فراهم می‌آورند. منطق نامگذاری این مؤلفه‌ها به‌عنوان «عوامل زمینه‌ای» بر چند پایه استوار است: نخست، این عوامل خود تعامل مستقیم و آنی به‌شمار نمی‌روند، بلکه پیش‌نیازها و بسترهای روان‌شناختی-ساختاری هستند که امکان وقوع هرگونه تعامل سنجیده‌ای را مهیا می‌سازند؛ برای مثال خودتنظیمی، خود یک

گفتگو نیست، اما توانمندی بنیادینی برای مهار تکانش‌ها و حفظ اصول اخلاقی در حین گفتگوست؛ دوم، این مؤلفه‌ها در درون یک شبکه نظام‌مند و درهم‌تنیده قرار دارند؛ به‌گونه‌ای که خودتنظیمی بستر آگاهی رابطه‌ای را فراهم می‌کند، این آگاهی مدیریت عقلانی منابع و تحقق امنیت اقتصادی را تسهیل می‌نماید و ثبات مالی به نوبه خود امکان تدبیر آینده‌نگر را افزایش می‌دهد. این چرخه، ویژگی یک زمینه یا اکوسیستم روانی-اجتماعی پویا را نشان می‌دهد که تغییر در هر جزء، کل نظام ارتباطی را متأثر می‌سازد؛ سوم، تحلیل داده‌ها تمایز آشکاری بین این عوامل زمینه‌ای و مؤلفه‌های فرایندی تعامل (مانند تصمیم‌گیری مشارکتی، مدیریت تعارض، پیوند عاطفی پایدار) را نشان می‌دهد. مؤلفه‌های فرایندی، پدیده‌هایی هستند که در غیاب بستر فراهم‌شده از سوی این چهار عامل یا محقق نمی‌شوند یا کیفیت و دوام لازم را نمی‌یابند. به بیان نظری این چهار مؤلفه «زمینه» را تشکیل می‌دهند و الگوهای تعاملی مثبت، «محتوا» یا «برونداد» شکل گرفته در آن زمینه هستند.

بر این اساس عوامل زمینه‌ساز تعامل خردورزانه زوجین از دیدگاه قرآن کریم، نظامی منسجم متشکل از چهار مؤلفه درهم‌تنیده است. این معماری شرط لازم برای گذار از واکنش‌های هیجانی به کنش‌های مبتنی بر تأمل، انصاف و دوراندیشی در رابطه زناشویی است. تحقق تدریجی این مؤلفه‌ها در سطح فردی و رابطه‌ای، تداوم و تعالی یک ارتباط بالغانه و خردمندانه را فراهم می‌سازد.

شکل ۱. مدل مفهومی مؤلفه‌های زمینه‌ای در تعامل خردورزانه همسران

بحث و نتیجه‌گیری

ارزیابی کیفی عوامل زمینه‌ساز تعامل خردورزانه زوجین از دیدگاه قرآن کریم صرفاً با استخراج مفاهیم به پایان نمی‌رسد، بلکه گام اساسی قرار دادن این یافته‌ها در گفتگویی پویا با دانش تجربی معاصر و تفسیر عمیق‌تر آنها در چارچوب دستگاه معرفتی قرآن است. این بخش با هدف عبور از توصیف صرف به تحلیل و ترکیب یافته‌های چهار مؤلفه زمینه‌ای استخراج‌شده - خودتنظیمی، خویش - رابطه‌آگاهی، امنیت اقتصادی و تدبیر آینده‌نگر- تنظیم شده است. روش کار بدین صورت است که در هر محور، نخست هسته مرکزی یافته قرآنی- تفسیری براساس آیات و تفسیر المیزان به اختصار بازشناسی می‌شود. سپس این یافته در آینه پژوهش‌های روان‌شناسی- اجتماعی همسو و ناهمسو بازتاب داده می‌شود تا نقاط تلاقی و تمایز آن روشن گردد؛ درنهایت با تفسیر یکپارچه، ابعاد نوآورانه، تکمیلی یا اصلاحی دیدگاه قرآنی در مقایسه با ادبیات رایج تبیین می‌شود. هدف نهایی ارائه برداشتی نظام‌مند و عمیق‌تر از «معماری تعامل خردورزانه» است که نه تنها بر استنادات دینی متکی است، بلکه از گفتگوی بین‌رشته‌ای برای غنای نظری و کاربردی خود بهره می‌گیرد.

خودتنظیمی

تحلیل محتوای آیات نشان می‌دهد که قرآن کریم «خودتنظیمی» را نه به‌عنوان یک توصیه اخلاقی حاشیه‌ای، بلکه به‌مثابه سنگ‌بنای معماری تعامل خردورزانه در خانواده معرفی می‌کند. این مفهوم در منظومه قرآنی توانایی مستمر فرد برای مهار، تعدیل و هدایت هیجانات و تمایلات خود در مسیر ارزش‌های متعالی (مانند تقوا) و در جهت تحقق اهداف رابطه (مانند سکینه و رحمت) است. شواهد این امر را می‌توان در چند لایه مشاهده کرد: در لایه غایت‌شناختی، آیاتی مانند «لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلْ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم، ۲۱) آرامش، مودت و رحمت را به‌عنوان مقصد نهایی ازدواج برمی‌شمارند که دستیابی به آنها بدون ظرفیت تنظیم هیجانات منفی (مانند خشم، بی‌صبری) و تقویت هیجانات مثبت (مانند مهر و گذشت) ناممکن است. در لایه کارکردی- نمادین، تشبیه زوجین به لباس «لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ» (بقره، ۱۸۷) که در تفسیر المیزان بر ایجاد تعادل پویا میان حمایتگری صمیمانه و حفظ حرمت متقابل دلالت دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۴۴)، مستلزم خودنظارتی و مدیریت رفتار

است. در لایه فرایندی سازوکارهای قرآنی مدیریت تعارض (مانند مراحل حل نشوز در نساء، ۳۴^۱ یا توصیه به صلح در نساء، ۱۲۸^۲) همگی بر تدریج، تقدم گفتگو، پرهیز از کنش تلافی‌جویانه و در نظرگیری پیامدهای گسترده تأکید دارند (همان، ج ۴، ص ۳۴۵؛ ج ۵، ص ۱۰۱). این فرایندها در واقع الگویی عینی از «خودتنظیمی رابطه‌ای»^۳ را ترسیم می‌کنند که در آن خرد جمعی بر هیجان فردی اولویت دارد؛ همچنین برقراری پیوندی ناگسستگی میان «عقلانیت» و «تقوا» در آیاتی مانند (انعام، ۳۲)^۴ و تبیین اصل توازن در حقوق متقابل در آیه ۲۲۸ سوره بقره^۵ آشکار می‌سازد که خودتنظیمی شرط لازم برای تحقق تعامل خردبنیاد است؛ زیرا تعامل عقلانی بدون مدیریت هیجانات و اخلاق‌مداری بدون تعقل استمرار نخواهد یافت.

این نگاه زیربنایی قرآن با یافته‌های ریشه‌دار و معتبر در روان‌شناسی خانواده کاملاً همسو است. تحقیقات سه دهه اخیر به روشنی نشان داده‌اند که «تنظیم هیجان»^۶ مؤلفه‌ای حیاتی در کیفیت و ثبات روابط زناشویی است. زوج‌هایی که توانایی بهتری در بازشناسی، پذیرش و تعدیل هیجانات منفی خود (و گاه همسر) دارند، تعارضات را با کارآمدی بیشتری مدیریت کرده، از چرخه‌های ویرانگر انتقاد، دفاع و تحقیر اجتناب می‌ورزند و تاب‌آوری بالاتری را در رابطه نشان می‌دهند (گاتمن و لوینسون،^۷ ۲۰۰۰؛ بلوخ^۸ و همکاران، ۲۰۱۴)؛ همچنین پژوهش‌ها بر نقش باورهای معنوی و دینی به‌عنوان یک «چارچوب معنابخش» در تسهیل خودتنظیمی تأکید دارند. این باورها می‌توانند با ارائه معیارهای اخلاقی (مانند بخشش، صبر)، حس مسئولیت در قبال رابطه و چشم‌اندازی فراتر از رضایت آنی به افراد در مهار

۱. «... وَاللَّائِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا».

۲. «وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا».

3. Relational self-regulation

۴. «وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَ لَكَدَاؤُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ».

۵. «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ».

6. Emotion Regulation

7. Gottman & Levenson

8. Bloch

واکنش‌های تکانشی کمک کنند (مک‌کالو و ویلویی، ۲۰۰۹). در مقابل، برخی مکاتب روان‌درمانی مانند رویکرد «هیجان‌مدار»^۲ بر اهمیت ابراز «هیجان اصیل»^۳ به‌عنوان راهی برای سلامت روان و ایجاد صمیمیت تأکید دارند (گرینبرگ، ۲۰۱۵) و افراط در مهار هیجان را مشکل‌ساز می‌دانند؛ همچنین در ادبیات روان‌شناسی غربی، «خودتنظیمی»^۴ عمدتاً به‌عنوان یک مهارت فردی برای دستیابی به رضایت شخصی یا کاهش رنج مفهوم‌پردازی شده است (بامایستر و ووس، ۲۰۱۱). با تطبیق این دو عرصه، نه‌تنها همسویی عمیقی مشاهده می‌شود، بلکه دیدگاه قرآنی ابعاد جدید و تکاملی بر مفهوم خودتنظیمی می‌افزاید. نخست، قرآن جهت و غایت خودتنظیمی را به‌روشنی مشخص می‌کند: حرکت به سمت «سکینه» و «رحمت». این دو مفهوم فراتر از «رضایت زناشویی» یا «کمبود تعارض» هستند و بر آرامشی ناشی از امنیت وجودی و مهرورزی فعال و رشددهنده دلالت دارند و دوم، قرآن خودتنظیمی را رابطه‌ای و اخلاق‌محور می‌کند. آیاتی مانند «وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (بقره، ۲۳۳) یا «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» (تحریم، ۶) نشان می‌دهد انگیزه و معیار تنظیم رفتار، نه فقط منفعت فردی، بلکه مسئولیت در قبال دیگری (همسر، فرزند) و التزام به «معروف» (چارچوب ارزشی جامعه اسلامی) است. این نگاه، خودتنظیمی را از حیطه روان‌شناسی فردی صرف به عرصه اخلاق اجتماعی خانواده ارتقا می‌دهد و سوم، قرآن با ارائه الگوهای فرایندی (مانند مراحل حل اختلاف)، چارچوب عملیاتی برای خودتنظیمی در بافت پیچیده روابط ارائه می‌دهد.

بنابراین خودتنظیمی به‌عنوان سنگ‌بنای اولیه، فضای روانی آرام و به‌دور از غلبه هیجان‌ات‌انی را فراهم می‌سازد. این فضای تعادل‌یافته، شرط ضروری نخست برای گام نهادن در مرحله پیچیده‌تر تعامل خردورزانه است. هنگامی که فرد در چنبره واکنش‌های هیجانی گرفتار نباشد، ظرفیت ذهنی و آرامش درونی لازم برای تأمل در خویشتن و فهم عمیق‌تر طرف مقابل را پیدا می‌کند؛ به بیان دیگر خودتنظیمی، پیش‌زمینه روان‌شناختی را برای تحقق «خویش-رابطه‌آگاهی» مهیا می‌سازد. بدون این توانمندی پایه، هر

-
1. McCullough & Willoughby
 2. Emotion-Focused Therapy
 3. authentic emotional
 4. Greenberg
 5. self-regulation
 6. Baumeister & Vohs

تلاش برای شناخت در خطر آلوده شدن به تحریف‌های ناشی از خشم، ترس یا جوشش‌های احساسی قرار دارد.

خویش-رابطه آگاهی

قرآن کریم «خویش آگاهی» و «رابطه آگاهی» را به مثابه یک زیرساخت معرفتی بنیادین برای تعامل خردورزانه زوجین مطرح می‌سازد. براساس تفسیر المیزان، این آگاهی یک فرایند وجودشناختی یکپارچه است که از «خدا آگاهی» آغاز می‌شود و به «خود آگاهی» و سپس «دیگر آگاهی» امتداد می‌یابد. آیه «وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ» (ذاریات، ۲۱) تأمل در خویشتن را مبدأ هرگونه تحول مثبت معرفی می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸، ص ۳۷۴). این بصیرت درونی در مواجهه با دیگری تکمیل می‌شود؛ همان‌گونه که تشبیه زوجین به «لباس» (بقره، ۱۸۷) مستلزم شناخت دقیق و عمیق از ابعاد وجودی، نیازها و حرمت طرف مقابل است. پس رابطه آگاهی قرآنی صرفاً شناخت ظاهری نیست، بلکه شناختی است که در پرتو فهم جایگاه انسان در هستی (حشر، ۱۹)^۱ و با ابزارهای معرفتی چون «عقل»، «قلب» و «بصیرت» حاصل می‌شود (ر.ک: همان، ج ۱۹، ص ۲۱۹-۲۲۰). آیات ناظر بر مدیریت تعارض مانند آیات نشوز^۲ و صلح^۳ در سوره نساء به روشنی نشان می‌دهند که تشخیص درست ریشه‌های اختلاف (در خود و دیگری) پیش‌نیاز هرگونه مداخله سنجیده است. غایت این فرایند، شکل‌گیری «تعارف» (حجرات، ۱۳)^۴ یا شناخت متقابل فعالی است که جایگزین پیش‌داوری‌ها می‌شود و بستر تحقق «سکینه» و «رحمت» (روم، ۲۱) را فراهم می‌آورد. خود آگاهی ریشه‌دار قرآنی، به‌ویژه در آیات مرتبط با خودنظارتی درونی مانند آیه ۱۴ سوره قیامت^۵ به‌عنوان محور اساسی اصلاح رابطه معرفی می‌شود. قرآن کریم هشدار می‌دهد که هرگونه تلاش برای بهبود رابطه، بدون اصلاح خویشتن و ارزیابی انگیزه‌ها

۱. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ».

۲. «... وَاللَّيِّئِينَ تَخَافُونَ نُشُوزَهُمْ فَعُظُّوهُمْ وَاهْجُرُوهُمْ فِي الْمَصَاحِعِ وَاصْرُبُوهُمْ فَإِنِ اطَّعْتُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا» (نساء، ۳۴).

۳. «وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنفُسُ الشُّحَّ وَإِنِ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا» (نساء، ۱۲۸).

۴. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا...».

۵. «بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ».

و کنش‌های شخصی (بقره، ۴۴) نه تنها ناکام خواهد ماند، بلکه به تشدید تعارضات دامن خواهد زد (همان، ج ۱، ص ۱۵۱). بر این اساس، قرآن الگویی از اصلاح رابطه را ارائه می‌دهد که مسیر آن از درون فرد آغاز شده و به تدریج به عرصه تعاملات بین فردی گسترش می‌یابد؛ الگویی که رابطه زناشویی را به محلی برای رشد متقابل و مسئولیت‌پذیری مشترک تبدیل می‌کند. پیوند دانش و بصیرت با کیفیت روابط نیز در آیاتی همچون زمر، ۹۲ و مائده، ۱۰۰^۳ تأکید شده است؛ آنجا که توانایی تشخیص ارزشی و آگاهی اخلاقی به‌عنوان شرط اساسی مدیریت اختلافات و فهم تفاوت‌ها معرفی شده است. چنین سطحی از آگاهی، ساختار ارتباطی زوجین را از الگوهای تکانشی و هیجانی به سمت تعاملات واقع‌بینانه، اخلاق‌مدار و غایت‌محور سوق می‌دهد.

این نگاه جامع قرآن با شاخه‌های مختلف روان‌شناسی رابطه که بر نقش محوری «شناخت»^۴ تأکید دارند، همخوانی عمیقی دارد. نظریه‌های شناختی - رفتاری در زوج‌درمانی (مانند نظریه آرون بک)^۵ بر این اصل استوارند که افکار، باورها و انتظارات افراد درباره خود، همسر و رابطه، تعیین‌کننده اصلی کیفیت تعاملات و عواطف آنان است. شناخت‌درمانی رابطه‌ای^۶ به اصلاح «شناخت‌های ناسازگارانه»^۷ و «طرحواره‌های رابطه‌ای»^۸ می‌پردازد (بک، ۱۹۸۸) که مستقیماً با مفهوم قرآنی تصحیح پیش‌فرض‌ها و قضاوت‌های شتاب‌زده مرتبط است. همسو با این دیدگاه، تحقیقات گاتمن (۱۹۹۹) نشان می‌دهد زوج‌های خوشبخت یک «نقشه شناختی»^۹ غنی و دقیق از دنیای درونی یکدیگر دارند؛ یعنی از آرزوها، ترس‌ها، تاریخچه هیجانی و واکنش‌های معمول همسر خود آگاه‌اند. این «آگاهی رابطه‌ای»^{۱۰} دقیقاً همان عاملی است که پژوهش‌های دیگر (مانند اماتو، ۲۰۱۲) آن را به افزایش تاب‌آوری و کاهش تعارض

۱. «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَكْفُرُونَ أَلَمْ تَكُنْ أَقْلًا تَعْقِلُونَ».

۲. «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنْ مَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ».

۳. «قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَ الطَّيِّبُ وَ لَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ».

4. Recognition
5. Beck
6. Relational cognitive therapy
7. Inconsistent cognitions
8. Relational schemas
9. Cognitive map
10. Relational awareness
11. Amato

مرتبط دانسته‌اند؛ با این حال، یک تفاوت ظریف در منشأ و غایت این آگاهی وجود دارد. روان‌شناسی غالباً بر عملکرد رابطه (رضایت، پایداری) و منابع درون‌فردی یا بین‌فردی (مانند طرحواره‌های دوران کودکی، مهارت‌های ارتباطی) به‌عنوان پایه این آگاهی تأکید دارد. در مقابل، دیدگاه قرآنی ارائه شده در المیزان، منشأ نهایی آگاهی را فراتر از رابطه و در «خداآگاهی» و جایگاه انسان در نظام هستی می‌داند. این نگاه، یک چارچوب متفاوتی و اخلاقی برای شناخت خود و دیگری ارائه می‌دهد که از تغییرات موقعیتی فراتر است.

تلفیق این دو دیدگاه، درک پربارتری از مؤلفه «خویش - رابطه‌آگاهی» به دست می‌دهد؛ از یک سو روان‌شناسی با مکانیزم‌های دقیق خود (مانند شناسایی تحریف‌های شناختی، آموزش همدلی) به عملیاتی‌سازی و تقویت این آگاهی در بافت رابطه کمک می‌کند و از سوی دیگر، نگاه قرآنی با عمق‌بخشی وجودشناختی، این فرایند را از یک تکنیک رابطه‌ای به یک سیر تحول اخلاقی-معنوی ارتقا می‌دهد. در این خوانش شناخت همسر، تنها معطوف به سازگاری بهتر نیست، بلکه تجلی «بصیرت» و «تعارف» در مسیر تحقق آرمان‌های متعالی رابطه (مودت و رحمت) است. نکته کلیدی دیگر تقدم خویش‌آگاهی بر رابطه‌آگاهی در منطق قرآنی است: «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (بقره، ۴۴)، این آیه و مشابه‌های آن نشان می‌دهند که اصلاح رابطه از بازنگری و مسئولیت‌پذیری فرد نسبت به کنش‌ها و انگیزه‌های خود آغاز می‌شود. این نگاه مانعی در برابر «مقصر دانستن طرف مقابل» ایجاد می‌کند؛ در نتیجه می‌توان گفت «خویش-رابطه‌آگاهی» در معماری قرآنی یک سازوکار معرفتی دو وجهی است: وجه درونی آن (خویش‌آگاهی مبتنی بر خداآگاهی)، پایه‌ای اخلاقی و ثابت برای خودارزیابی فراهم می‌کند و وجه بیرونی آن (رابطه‌آگاهی) با بهره‌گیری از شناخت دقیق و همدلانه دیگری، امکان تنظیم انتظارات و مدیریت واقع‌بینانه تفاوت‌ها را میسر می‌سازد. حاصل آنکه این سطح از آگاهی متقابل، صرفاً یک دانایی انتزاعی نیست، بلکه باید در عرصه عمل و زندگی مشترک متجلی شود. یکی از عرصه‌های کلیدی آزمون و تحقق این آگاهی، مدیریت مشترک منابع و امور اقتصادی خانواده است. شناخت واقع‌بینانه از نیازها حدود و حقوق یکدیگر، هنگام تنظیم مسئولیت‌های مالی و تصمیم‌گیری‌های معیشتی به عاملی تعیین‌کننده تبدیل می‌شود؛ در واقع «خویش-رابطه‌آگاهی»، نقشه راه و چارچوب اخلاقی لازم برای شکل‌دهی به یک «امنیت اقتصادی» عادلانه و مشارکتی را فراهم می‌آورد. امنیت اقتصادی مطلوب،

صرفاً از راه تأمین مالی ایجاد نمی‌شود، بلکه محصول توافقی خردمندانه و مبتنی بر شناخت متقابل است که در آن، تقسیم منابع، نه براساس قدرت که بر مبنای انصاف و مسئولیت‌پذیری متقابل «بالمعروف» صورت می‌پذیرد.

امنیت اقتصادی

قرآن کریم، «امنیت اقتصادی» را به‌مثابه یکی از ارکان ضروری بسترسازی برای تعامل خردورزانه در خانواده تبیین می‌کند. این امنیت صرفاً به معنای وجود منابع مالی نیست، بلکه به ساختاری عادلانه، شفاف و مبتنی بر مسئولیت‌پذیری اشاره دارد که ثبات و آرامش روانی را به ارمغان می‌آورد. آیات فراوانی این ساختار را ترسیم می‌کنند: آیه «لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُيْسِقُوا مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ» (طلاق، ۷) اصل انفاق براساس توانایی را به‌عنوان یک تکلیف اخلاقی - عقلانی تثبیت می‌کند. آیات نفقه^۱ و مهریه^۲ نیز با تضمین حقوق مالی زن، کرامت و استقلال نسبی او را در چارچوب خانواده محافظت می‌کنند. مفهوم کلیدی «قَوَامُونَ» در آیه ۳۴ سوره نساء^۳ نیز که در تفسیر میزان بر مسئولیت حمایتگری و مدیریت معیشت مرد با رعایت انصاف تأکید دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۴، ص ۲۴۳-۲۴۴)، به ایجاد یک نظم مالی مسئولانه و قابل پیش‌بینی در خانواده اشاره می‌کند. غایت این ترتیبات، جلوگیری از تبدیل فشار معیشتی به تنش ارتباطی است. قرآن در آیه ۲۶۸ سوره بقره،^۴ علیتی مستقیم میان فشار روانی ناشی از ترس از فقر «يَعِدْكُمْ الْفَقْرَ» و بروز رفتارهای ناپه‌نجان و غیرعقلانی «يَأْتُرْكُمْ بِالْفَحْشَاءِ» ترسیم می‌کند. این الگو که در تفسیر میزان نیز بر آن تأکید شده (همان، ج ۲، ص ۳۹۳-۳۹۵)، نشان می‌دهد که دغدغه‌های شدید اقتصادی می‌تواند ظرفیت خودتنظیمی و تعادل روانی فرد را تحلیل ببرد و او را به سمت کنش‌های تند و خلاف «معروف» سوق دهد.

این بینش قرآنی به شدت با حجم انبوهی از پژوهش‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناسی خانواده همسو است. تحقیقات به‌طور مستمر نشان می‌دهند که نابرابری اقتصادی، بدهی زیاد و ناامنی شغلی

۱. «وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (بقره، ۲۳۳).

۲. «وَآتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا» (نساء، ۴).

۳. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ... بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا...».

۴. «السَّيِّئَاتُ يَعِدْكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْتُرْكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدْكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ».

از قوی‌ترین عوامل استرس‌زا در روابط زناشویی هستند و به طور مستقیم با افزایش تعارضات، کاهش رضایت و افزایش طلاق مرتبط هستند (کانگر^۱ و همکاران، ۱۹۹۹). استرس مالی، منابع شناختی و عاطفی زوجین را تحلیل می‌برد و آنان را مستعد الگوهای ارتباطی مخرب مانند سرزنش و انزوا می‌کند؛ در مقابل، ثبات اقتصادی، توافق بر سر مدیریت مالی و ادراک عادلانه بودن تقسیم منابع از عوامل مؤثر در تاب‌آوری رابطه به شمار می‌روند (گاتمن، ۱۹۹۴). همچنین مطالعات مبتنی بر نظریه چانه‌زنی درون خانوار^۲ نشان می‌دهند که تضمین حقوق مالی زن و دسترسی او به منابع مالی مستقل (مشابه مفهومی که در مهریه و نفقه دیده می‌شود)، قدرت چانه‌زنی^۳ او را در رابطه افزایش داده و به تعادل رابطه و نتایج عادلانه‌تر در تصمیم‌گیری‌های خانوادگی کمک می‌کند (آگاروال،^۴ ۱۹۹۷)؛ این حال، یک ناهم‌سویی یا بهتر است بگوییم تکمیل‌کنندگی میان نگاه قرآنی و برخی پارادایم‌های رایج وجود دارد. روان‌شناسی غالباً بر مدیریت پول به‌عنوان یک مهارت فنی و ارتباطی تمرکز دارد (مانند بودجه‌بندی مشترک)؛ درحالی‌که نگاه قرآنی با محوریت مفاهیمی مانند انفاق، معروف و قسط، یک چارچوب ارزشی و اخلاقی مستحکم را به این مهارت‌های فنی می‌افزاید. به عبارت دیگر قرآن «چرا» و «براساس چه اصولی» باید منابع مدیریت شود را مشخص می‌کند، نه صرفاً «چگونه» این کار انجام شود؛ همچنین برخی انتقادات فمینیستی رادیکال ممکن است نهادهای مالی خانواده در سنت‌های دینی (مانند نفقه) را نشانه‌ای از رابطه قدرت نابرابر تفسیر کنند، حال آنکه تفسیر ارائه‌شده در المیزان با تأکید بر مسئولیت‌پذیری حمایت‌گرانه و حقوق تضمین‌شده زن در پی تعریف یک تقسیم کار مسئولانه و متوازن در چارچوب خانواده است، نه تثبیت سلطه.

تحلیل مقایسه‌ای نشان می‌دهد که مؤلفه «امنیت اقتصادی» در معماری قرآنی، نقشی دوگانه و حیاتی ایفا می‌کند: نقش سلبی آن، کاهش یا حذف یکی از قدرتمندترین منابع تنش خارجی (فشار مالی) است تا انرژی ذهنی و عاطفی زوجین برای پرداختن به چالش‌های ذاتی رابطه آزاد شود. نقش ایجابی آن، استقرار یک نظام عادلانه و اخلاق‌محور در تبادلات مالی درون خانواده است که خود،

-
1. Conger
 2. Household Bargaining Theory
 3. bargaining power
 4. Agarwal

نمونه‌ای عینی و روزمره از «تعامل خردورزانه» را به نمایش می‌گذارد و عبارت است از: تصمیم‌گیری بر پایه انصاف (قسط)، توجه به نیازها و حقوق طرف مقابل (نفقه) و وفاداری به تعهدات (مهریه). این نگاه، دو نکته کلیدی را بر یافته‌های روان‌شناسی می‌افزاید؛ نخست، تقدم اخلاق بر تکنیک است. قرآن تأکید می‌کند که بدون التزام به اصول انصاف و مسئولیت‌پذیری «بالمعروف»، حتی مهارت‌های مالی پیشرفته نیز ممکن است به استثمار یا بی‌عدالتی در رابطه بینجامد و دوم، نگاه فرامادی به اقتصاد خانواده است. در این دیدگاه، عملکرد اقتصادی موفق، نه صرفاً افزایش درآمد بلکه دستیابی به «سَکَن» و آرامش ناشی از نظم، امنیت و انصاف درون‌سیستمی خانواده است؛ در نتیجه می‌توان ادعا کرد دستیابی به ثبات و انصاف اقتصادی، تنها به حل مسائل جاری نمی‌انجامد، بلکه منابع و فرصتی ارزشمند برای اندیشیدن به افق‌های گسترده‌تر فراهم می‌کند. هنگامی که دغدغه‌های معیشتی حیاتی فروکش کند و اعتماد ناشی از عدالت در مبادلات درون‌خانواده استقرار یابد، انرژی ذهنی و عاطفی زوجین از روزمرگی رها شده، و می‌تواند معطوف به آینده‌ای مشترک شود. امنیت اقتصادی تحقق‌یافته به‌مثابه سکوی پرتابی باثبات عمل می‌کند که زوجین را قادر می‌سازد با آرامش خاطر و اطمینان از پشتوانه موجود به برنامه‌ریزی‌های بلندمدت، سرمایه‌گذاری بر روی رشد خانواده (مانند تربیت فرزند) و مدیریت پیش‌دستانه چالش‌های احتمالی بیندیشند؛ به عبارت دیگر امنیت اقتصادی بستر عینی لازم برای شکوفایی «تدبیر آینده‌نگر» را مهیا می‌سازد.

تدبیر آینده‌نگر

چهارمین مؤلفه زمینه‌ساز، «تدبیر آینده‌نگر» است که قرآن کریم آن را نه به‌عنوان پیش‌بینی منفعلانه، بلکه به‌مثابه یک کنش عقلانی، مشارکتی و مسئولیت‌پذیر در ساخت آینده مشترک خانواده تعریف می‌کند. این مؤلفه، خردورزی را از حوزه حل مسائل جاری فراتر می‌برد و آن را معطوف به ترسیم مسیر و پیش‌بینی پیامدها می‌کند. قرآن با زبان «تقوا» به این مفهوم شکل می‌دهد: «وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ» (حشر، ۱۸) که نگاه به فردا را بخشی جدایی‌ناپذیر از خویشتن‌داری مسئولانه معرفی می‌کند. این آینده‌نگری در عرصه خانواده در دو سطح تجلی می‌یابد: الف) در سطح تصمیم‌گیری‌های راهبردی مشترک مانند

برنامه‌ریزی برای فرزندآوری و تربیت که در آیه ۲۳۳ سوره بقره^۱ با دو کلیدواژه «تَرَاضٍ» (رضایت متقابل) و «تَشَاوُرٍ» (مشورت) به آن اشاره شده است. تفسیر المیزان این فرایند را الگویی برای مشارکت عقلانی زوجین در امور مؤثر بر سرنوشت خانواده می‌داند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۲۴۱). (ب) در سطح مدیریت بحران و تعارض که نمونه‌های اعلای آن در سازوکار حکمیت^۲ برای جلوگیری از تشدید اختلاف و طلاق شتاب‌زده تبلور یافته است (همان، ج ۴، ص ۳۴۶). حتی در سخت‌ترین شرایط مانند طلاق، قرآن با توصیه به «معروف» و «احسان»^۳ تأکید می‌کند (همان، ج ۲، ص ۲۳۳-۲۳۴) که پایان یک رابطه نیز باید با نگاهی به آینده و پیامدهای بلندمدت (برای خود، طرف مقابل و فرزندان) و با حفظ کرامت انسانی مدیریت شود؛ بنابراین تدبیر آینده‌نگر قرآنی، خردی است که در پرتو تقوا از حال فراتر رفته و تصمیم‌های امروز را با آرمان‌های فردا می‌سنجد.

این نگرش با شاخه‌های نوین روان‌شناسی که بر «تاب‌آوری رابطه»^۴ و «چشم‌انداز زمانی آینده‌نگر»^۵ تمرکز دارند، همسویی قابل توجهی دارد. پژوهش‌ها نشان می‌دهند زوج‌هایی که چشم‌انداز مشترکی برای آینده دارند، در مواجهه با تنش‌ها منسجم‌تر عمل می‌کنند و تعهد بیشتری از خود نشان می‌دهند. توانایی برنامه‌ریزی مشترک، تعیین اهداف و تصویرسازی مثبت از آینده رابطه از عوامل مؤثر در پیش‌بینی رضایت و پایداری زناشویی است (گاتمن و سیلور،^۶ ۱۹۹۹)؛ همچنین مطالعات والر^۷ (۲۰۱۹) بر نقش تنظیم هیجان آینده‌نگر تأکید دارد، یعنی توانایی پیش‌بینی هیجانات آینده (خود و دیگری) ناشی از تصمیمات فعلی که مستقیماً با مفهوم قرآنی «نظر به غد» مرتبط است. رویکردهای سیستمی و راهبردی در زوج‌درمانی نیز بر تغییر الگوهای کنونی با توجه به اهداف مطلوب آینده تأکید می‌ورزند؛ با وجود این، تفاوت یا تکامل نگاه قرآنی در دو نقطه آشکار می‌شود: ۱. در منبع جهت‌دهی به آینده که در روان‌شناسی این جهت‌دهی اغلب از «ارزش‌ها»، «نیازهای شخصی» یا «الگوهای رشدی» زوجین سرچشمه

۱. «فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ».

۲. «وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّي اللَّهُ بَيْنَهُمَا...» (نساء، ۳۵).

۳. «فَأَسْكَبَتْ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ» (بقره، ۲۲۹).

4. Relationship Resilience
5. Future Time Perspective
6. Gottman & Silver
7. Waller

می‌گیرد؛ درحالی‌که در چارچوب قرآنی، جهت‌نهایی آینده‌نگری، «تقوا» و «رضایت الهی» است که به برنامه‌ریزی‌های مادی عمق و ثبات اخلاقی می‌بخشد. ۲. در مقیاس زمانی، روان‌شناسی غالباً بر آینده‌ای میان‌مدت و درون‌نسلی (عمر رابطه، رشد فرزندان) تمرکز دارد. نگاه قرآنی ضمن اهمیت دادن به این سطح با پیوند زدن «غد» به حسابرسی اخروی (حشر، ۱۸)، یک افق زمانی فراتر از حیات دنیوی (اخروی) را نیز در دل آینده‌نگری قرار می‌دهد که بر اهمیت اخلاقی هر تصمیم می‌افزاید.

تدبیر آینده‌نگر مؤلفه‌ای است که سه مؤلفه پیشین (خودتنظیمی، خویش - رابطه‌آگاهی و امنیت اقتصادی) را در یک چرخه عمل متقابل برای دستیابی به اهداف متعالی قرار می‌دهد. این مؤلفه، نقطه اوج «خردورزی» در رابطه است؛ زیرا خرد ذاتاً معطوف به آینده و ارزیابی پیامدهاست. تحلیل قرآنی نشان می‌دهد این آینده‌نگری سه ویژگی کلیدی دارد: مشارکتی بودن (تشاور، تراضی)، مسئولیت‌پذیر بودن (مانند نفس در آیه حشر) و اخلاق‌محور بودن (معروف، احسان). در مقایسه با ادبیات روان‌شناسی، نگاه قرآنی دو افزوده اساسی ارائه می‌دهد: نخست، ایجاد یک تکلیف اخلاقی برای آینده‌نگری. آینده‌نگری در اینجا تنها یک «مهارت مفید» یا «سبک شناختی» نیست، بلکه بخشی از «تقوا» و مسئولیت انسان در قبال خود، خانواده و خداوند است. این امر انگیزه‌ای درونی و قوی برای پرداختن به آن ایجاد می‌کند؛ دوم، ارائه یک چارچوب عینی برای مشورت و حکمیت (مانند آیات تشاور و حکمین) که سازوکارهای عملیاتی برای تجسم آینده‌نگری در هنگامه تعارض‌های سخت فراهم می‌کند. در نتیجه «تدبیر آینده‌نگر» حلقه تکمیل‌کننده معماری تعامل خردورزانه است. این مؤلفه تضمین می‌کند که خودتنظیمی، آگاهی و امنیت اقتصادی صرفاً برای حفظ وضع موجود یا حل مسائل روزمره به کار نروند، بلکه همچون مصالحی در خدمت ساختن آینده‌ای مشترک، مبتنی بر ارزش‌ها و مسئولیت‌پذیری باشند؛ به بیان دیگر این مؤلفه به رابطه، «جهت» و «معنای پروژه‌ای» می‌بخشد. بدون این نگاه، رابطه در خطر آن است که در گرداب واکنش به رویدادهای روزمره گرفتار شود و از ظرفیت تحول‌آفرینی و رشد متعالی بازماند؛ بنابراین تعامل خردورزانه در اوج خود، همان تدبیر آینده‌نگر مشارکتی و اخلاق‌بنیاد است که قرآن آن را ترسیم می‌کند. نتیجه آنکه تحلیل کیفی عوامل زمینه‌ساز تعامل خردورزانه زوجین از دیدگاه قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان به استخراج چهار مؤلفه به هم پیوسته می‌انجامد: خودتنظیمی، خویش-رابطه‌آگاهی، امنیت اقتصادی و تدبیر آینده‌نگر. یافته‌نهایی این پژوهش نشان می‌دهد که این چهار مؤلفه، نه به صورت مجزا

و سلسله‌مراتبی بلکه در قالب یک سازه یکپارچه و پویا عمل می‌کنند که می‌توان آن را «معماری تعامل خردورزانه»^۱ نامید. این معماری بستری نظام‌مند را ترسیم می‌کند که در آن، تصمیم‌گیری‌ها و کنش‌های زناشویی از سطح واکنش‌های هیجانی و کوتاه‌مدت فراتر می‌روند و در مسیر تأمل، مسئولیت‌پذیری اخلاقی و غایت‌اندیشی سامان می‌یابند. خودتنظیمی به‌عنوان سنگ‌بنای این معماری، شرط لازم برای مهار آشفته‌گی‌های درونی و ایجاد فضای روانی آرام، لازم برای هرگونه تفکر سنجیده است. خویش-رابطه‌آگاهی با فراهم آوردن شناخت واقع‌بینانه از خود و دیگری در پرتو یک چارچوب ارزشی، نقش‌های دقیق برای جهت‌دهی به این تعامل فراهم می‌سازد. امنیت اقتصادی با کاهش یکی از نیرومندترین منابع استرس بیرونی و استقرار عدالت در مبادلات، بستر عینی و آرام مورد نیاز برای تجلی این آگاهی و خودتنظیمی را ایجاد می‌کند؛ درنهایت تدبیر آینده‌نگر به‌مثابه نیروی محرکه و سامان‌دهنده نهایی، سه مؤلفه پیشین را در خدمت یک پروژه مشترک قرار می‌دهد: ساختن آینده‌ای که در آن آرمان‌های متعالی رابطه - سکینه، مودت و رحمت - تحقق یابد.

تعامل این یافته‌ها با دانش روان‌شناسی-اجتماعی معاصر، بیانگر همسویی بنیادین در سطح کارکرد و تکامل بخشی متقابل در سطح مبانی است؛ از یک‌سو روان‌شناسی با مکانیزم‌های دقیق تجربی خود مانند تنظیم هیجان، شناخت‌درمانی رابطه‌ای، مدیریت استرس مالی و برنامه‌ریزی مشترک به عینیت‌بخشی و عملیاتی‌سازی هر یک از این مؤلفه‌ها یاری می‌رساند و از سوی دیگر بینش قرآنی ارائه‌شده در تفسیر المیزان با تعمیق معناشناختی، اخلاقی و غایت‌شناختی این مفاهیم، آنها را از حیطه مهارت‌های کاربردی محض فراتر می‌برد. در این نگاه، خودتنظیمی یک فضیلت اخلاقی، آگاهی یک سیر معرفتی توحیدی، امنیت اقتصادی یک نظام عادلانه مبتنی بر تکلیف و آینده‌نگری بخشی از تقوای مسئولانه می‌شود. این چارچوب جامع نشان می‌دهد که چگونه این مؤلفه‌ها در یک کل منسجم و جهت‌دار (همان خردورزی رابطه‌ای^۲) قرار می‌گیرند؛ در نتیجه می‌توان ادعا کرد الگوی استخراج‌شده، تنها به تبیین عوامل بهبود ارتباط نمی‌پردازد، بلکه الگویی پارادایمی برای فهم رابطه زناشویی به‌مثابه یک «نهاد اخلاقی - عقلانی» عرضه می‌کند. در این الگو خانواده محل تمرین خرد عملی است؛ خردی که در آن مدیریت هیجان،

1. Intelligent interaction architecture
2. Relational wisdom

شناخت عمیق، عدالت اقتصادی و دوراندیشی، همگی درهم می‌تنند تا پیوندی پایدار و رشددهنده شکل گیرد که هم نیازهای زمینی را پاسخ گوید و هم معطوف به آرمان‌های آسمانی باشد. این پژوهش گامی مقدماتی در بازخوانی ادبیات غنی دینی در گفتگو با علوم انسانی معاصر است و می‌تواند الهام‌بخش پژوهش‌های آتی در قالب مطالعات کمی (برای سنجش روابط بین این متغیرها)، تطبیقی (مقایسه با دیگر سنت‌های دینی - فلسفی) و مداخله‌ای (طراحی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر این چارچوب) باشد.

محدودیت‌های پژوهش

۱. تمرکز تفسیری: نتایج مبتنی بر یک تفسیر (المیزان) است و استفاده از سایر تفاسیر می‌توانست ابعاد دیگری را آشکار کند.
۲. ماهیت هنجاری: یافته‌ها توصیف‌کننده وضعیت تجربی نیستند و برای سنجش عملی نیاز به پژوهش‌های کمی است.
۳. گستره ادبیات: پرداختن به تمامی نظریه‌های روان‌شناسی مرتبط در این چارچوب ممکن نبود.
پیشنهادهای پژوهش
۱. سنجش الگو: طراحی ابزار کمی برای آزمون رابطه مؤلفه‌های چهارگانه با متغیرهایی مانند رضایت زناشویی؛
۲. توسعه تفسیری: انجام مطالعات مشابه با بهره‌گیری از سایر تفاسیر معتبر برای تکمیل چارچوب مفهومی؛
۳. کاربردی‌سازی: طراحی و ارزیابی برنامه‌های آموزشی یا مداخلاتی مبتنی بر الگوی استخراج‌شده برای زوجین؛
۴. مطالعه تجربی: انجام پژوهش‌های کیفی با زوجین موفق برای کشف چگونگی تحقق عملی این مؤلفه‌ها.

منابع

- اسعدی، سمانه، امیری، شعله، مولوی، حسین، و باقری نوع‌پرست، خسرو (۱۳۹۲)، «معرفی مفهوم خردمندی در روان‌شناسی و کاربردهای آموزشی آن»، رویکردهای نوین آموزشی، س ۸، ش ۱۸، ۲۸-۱.
- بیات، علی (۱۳۹۹)، تدوین مدل مفهومی خرد و فرایند خردورزی براساس منابع اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته روان‌شناسی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- بیات، علی، رفیعی هنر، حمید، و جهانگیرزاده، محمدرضا (۱۴۰۱)، «مفهوم‌شناسی خرد در روانشناسی و تناظرشناسی مفاهیم آن در منابع اسلامی»، مجله روان‌شناسی دین، ش ۳، ۲۷-۴۶.
- چراغی، فرشته، کدیور، پروین، عسگری، علی، و فرزاد، ولی‌الله (۱۳۹۴)، «مفهوم خرد بر پایه دو رویکرد نظری متفاوت: یک همبستگی بنیادی»، فصلنامه تازه‌های علوم‌شناختی، س ۱۷، ش ۳، ۴۷-۵۴.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم.
- کردنوقایی، رسول و نبی‌زاده، صفدر (۱۳۹۶)، «تبیین خرد براساس هوش معنوی و جهت‌گیری مذهبی»، پژوهش‌های روان‌شناختی، س ۲۰، ش ۱، ۷۶-۹۰.
- کردنوقایی، رسول، دلفان‌بیراوند، آرزو، و عربلو، زینب (۱۳۹۴)، «دیدگاه سال‌مندان در مورد خرد و مؤلفه‌های آن: روان‌شناسی خرد»، مجله روان‌شناسی پیری، س ۱، ش ۳، ۷۸-۱۰۵.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۸)، ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی. چ ۲، قم: لوگوس.
- محمدی‌ری‌شهری، محمد، و مسعودی، عبدالهادی (۱۳۸۷)، خردگرایی در قرآن و حدیث، ترجمه مهدی مهریزی، قم: دارالحدیث.
- ملک‌محمدی، حسین، رحمانی شمس، حسن، حشمت، قاسم و فرامرزی راد، بهروز (۱۳۹۶)، «بررسی مفهوم خرد در بزرگسالان با استفاده از صفات شخصیتی»، مجله اصول بهداشت روانی، س ۱۹، ش ۳ (ویژه‌نامه سومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری‌های اخیر در روان‌شناسی، مشاوره و علوم رفتاری)، ۱۸۵-۱۹۰.

- موسوی، سید میثم (۱۳۹۷)، تدوین مدل مفهومی حکمت در منابع اسلامی و مقایسه آن با عقل در روان‌شناسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، روان‌شناسی مثبت‌گرا، قم: دانشگاه قرآن و حدیث.

References

- Amato, P. (2012). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 74(1), 1-22. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00873.x>.
- Ardel, M. (1997). Wisdom and life satisfaction in old age. *The Journals of Gerontology: Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 52B(1), P15–P27. <https://doi.org/10.1093/geronb/52B.1.P15>.
- Asadi, S., Amiri, Sh., Molavi, H., & Bagheri Noaparast, Kh. (2013). Introducing the concept of wisdom in psychology and its educational applications. *Modern Educational Approaches*, 8(18), 1-28. [In Persian] <https://ensani.ir/fa/article/342324>.
- Bangen, K. J., Meeks, T. W., & Jeste, D. V. (2013). Defining and assessing wisdom: A review of the literature. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 21(12), 1254–1266. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2013.06.005>.
- Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (Eds.). (2011). *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* (2nd ed.). Guilford Press.
- Bayat, A. (2020). Developing a conceptual model of wisdom and the process of reasoning based on Islamic sources (Master's thesis). Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Bayat, A., Rafiei Honar, H., & Jahangirzadeh, M. R. (2022). Conceptualization of wisdom in psychology and the correspondence of its concepts in Islamic sources. *Journal of Psychology of Religion*, (3), 27-46. [In Persian]. <https://share.google/M91KpNMU1knoR005G>.
- Beck, A. T. (1988). *Love is never enough: How couples can overcome misunderstandings, resolve conflicts, and solve relationship problems through cognitive therapy*. Harper & Row.
- Bloch, L., Haase, C. M., & Levenson, R. W. (2014). Emotion regulation predicts marital satisfaction: *More than a wives' tale*. *Emotion*, 14(1), 130–144. <https://doi.org/10.1037/a0034272>
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822–848. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.4.822>.

- Cheraghi, F., Kadivar, P., Asgari, A., & Farzad, V. (2015). The concept of wisdom based on two different theoretical approaches: A fundamental correlation. *Journal of Cognitive Science News*, 17(3), 47-54. [In Persian]. <https://share.google/M91KpNMU1knoR005G>.
- Conger, R. D., Rueter, M. A., & Elder, G. H. (1999). Couple resilience to economic pressure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(1), 54-71. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.1.54>
- Gilmore, A. (2014). A cultural examination of hardiness: Associations with self-esteem, wisdom, hope and coping efficacy (University Honors Program Theses). Paper 77.
- Gottman, J. M. (1994). What predicts divorce? The relationship between marital processes and marital outcomes. Lawrence Erlbaum Associates.
- Gottman, J. (1999). The marriage clinic: A scientifically-based marital therapy. W. W. Norton & Company.
- Gottman, J. M., & Silver, N. (1999). The seven principles for making marriage work. Crown Publishers.
- Gottman, J. M., & Levenson, R. W. (2000). The timing of divorce: Predicting when a couple will divorce over a 14-year period. *Journal of Marriage and Family*, 62(3), 737-745. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.00737.x>
- Greenberg, L. S. (2015). Emotion-focused therapy: Coaching clients to work through their feelings (2nd ed.). American Psychological Association.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>.
- Kardan Noghabi, R., Delafan Biravand, A., & Arablo, Z. (2015). The perspective of the elderly on wisdom and its components: Psychology of wisdom. *Journal of Aging Psychology*, 1(3), 78-105. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/259425/fa>.
- Kardan Noghabi, R., & Nabizadeh, S. (2017). Explaining wisdom based on spiritual intelligence and religious orientation. *Psychological Research*, 20(1), 76-90. [In Persian]. <https://jour.aicti.ir/Article/32699/FullText>.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x>.
- Linden, M., Baumann, K., Lieberei, B., Lorenz, C., & Rotter, M. (2011). Treatment of posttraumatic embitterment disorder with cognitive behavior therapy based on wis-

- dom psychology and hedonia strategies. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 80(4), 199–205. <https://doi.org/10.1159/000321580>.
- Malek Mohammadi, H., Rahmani Shams, H., Hesmat, G., & Faramarzi Rad, B. (2017). Investigating the concept of wisdom in adults using personality traits. *In Journal of Fundamentals of Mental Health*, 19(3): Special Issue of the Third International Conference on Recent Innovations in Psychology, Counseling and Behavioral Sciences (pp.190-185). [In Persian]. doi: 10.22038/jfmh.2017.8536.
 - McCullough, M. E., & Willoughby, B. L. B. (2009). Religion, self-regulation, and self-control: Associations, explanations, and implications. *Psychological Bulletin*, 135(1), 69–93. <https://doi.org/10.1037/a0014213>.
 - Mohammadi Rey Shahri, M., & Masoudi, A. (2008). Rationalism in the Quran and Hadith (M. Mehrizi, Trans.). Dar al-Hadith. [In Persian]
 - Mohammadpour, A. (2019). Anti-method: Philosophical grounds and practical procedures in qualitative methodology (2nd ed.). Logos. [In Persian]
 - Mousavi, S. M. (2018). Developing a conceptual model of wisdom in Islamic sources and comparing it with reason in psychology (Master's thesis). University of Quran and Hadith. [In Persian]
 - Schultz, K. S., Whitney, D. J., & Zickar, M. J. (2014). Measurement theory in action: Case studies and exercises (2nd ed.). Routledge.
 - Skerrett, K. (2016). We-ness and the cultivation of wisdom in couple therapy. *Family Process*, 55(1), 48–61. <https://doi.org/10.1111/famp.12195>.
 - Staudinger, U. M., & Glück, J. (2011). Psychological wisdom research: Commonalities and differences in a growing field. *Annual Review of Psychology*, 62, 215–241. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131659>.
 - Staudinger, U. M., Smith, J., & Baltes, P. B. (1994). Manual for assessment of wisdom-related knowledge (Technical Report No. 46). Max Planck Institute for Human Development. <https://www.mpib-berlin.mpg.de/en/research/history-of-the-institute/archives>.
 - Tabatabai, M. H. (1997). Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom: Dar al-Tabligh al-Islami. [In Persian]
 - Waller, M. R. (2019). Crisis planning in families. *Journal of Marriage and Family*, 81(4), 923-939. <https://doi.org/10.1111/jomf.12587>.